

האדם פבעייה קיומית ותרבותית

יוחנן גרנך

אפרים שמואלי: "אדם כמצור", הוצאת "יחידו", 1981, עמ' 285. (עיונים בספרות, באכסיסטנציאלים ובפילוסופיה של פרשנות).

הוגה מעלה גלש אל חיקו המיפלצתי של ההיטלריזם, כרבים-רבים מקרב האינטליגנציה הגרמנית).

גלת-הכותרת של הספר היא הידרשותו הביקורתית של המחבר להשקפות דעות שונות של היוצרים וההוגים הנדונים בכאן, מאיוז שהיא בחינה פנומנולוגית, שאינה נעדרת התפרסות דיאלקטית-היסטורית. אף-כי ההומניזם הבסיסי של המחבר אינו טעון אישוש מובהק, וכל מסתו זו מדברת בעדה, היטיב להבליט את הוזהרותו הרעיונית עם אותו מומנט מדי-פעם-בפעם, בוז הלשון: "... מאבק על גמישות רוחנית מאוזנת, שמירה על הארמוניה יחסית בין מסורת והתקרמות, בין משטר קבוע ועומד ובין חירות לחידוש" – חייב לעמוד, מבחינה סוציו-פוליטית ומוסרית כאחד, במרכז מאוויז של אדם. שכן, "לעולם אין מלאכת הבניין פוסקת. מגמות רבות מתרוצצות באדם ובציבור. כל האלים צמאים. הגבולות מטושטשים, והסכנות מרובות, על-כן יש צורך במתינות ובסבלנות. יש לבדוק יפה את הניגודים, עד שתימצא הדרך הפנימית למרצא אל מעבר להם, דרך הסובלימציה היוצרת".

מכאן גם מגמתו היסודית של א. שמואלי, להבליט את "המכנה-המשותף" האכסיסטנציאלי של היוצרים וההוגים שבכאן, שיש בו כדי להאפיל על אופני-הבעה אמנותיים או רעיוניים שונים, האופייניים לכל אחד מהם. באחת: האדם המודרני חי וקיים בקרב חברה חולה, תלוש ומנוכר, נבוך ובודד, נשלט על-ידי עוצמה אדירה של טוטאליטאריזם אכזרי, או ליבראליזם מוויף. האדם "מושלך" לתוך העולם (היידגר), אף "נידון" להיות חופשי (סארטר), ולפיכך מתנעעים חייו כמטוטלת בין פחד המושלכות ותקוות החירות.

כבספריו הקודמים הרבים כו גם בספר זה לפנינו מצטיין המחבר (פרופסור אמריטוס באוניברסיטת קליבלנד, ארה"ב) בבקיאות מרשימה, הן במישור התרבות האוניברסלית והן בתחומה של היהדות, בסיגנונו הנהיר והבהיר, בעמקות הגותית ובפתיחות חשיבתית גם-יחד. ומעל לכל: במדעות, למצוקותיו ולמאבקיו של האדם המודרני. בייחוד אמורים דברים באשר ל"תגובות יוצרים, מספרים והוגים, למצוקות היחיד וציבורי-עמים בין שתי מלחמות העולם ועל תלי חורבותיהן".

המשבר הרב-ממדי והכוללני של האדם בודותינו משתקף היטב בכל עמוד שבספר זה, שבו ימצא הקורא, בין השאר, גם ניתוחים נרחבים ומעמיקים של יצירותיהם הספרותיות של שלושה נציגים, מהבולטים ביותר, של הזרם הניאו-הומניסטי: תומס מן, פרנץ קאפקא, אלבר קאמי, וכן גם על הרומאן המודרני, על נחיצותה של השירה כמוקד-קרנה של האמנות בת-ימינו, על תורותיהם הפילוסופיות והאסתטיות של היידגר, יאספרס וסארטר (אכסיסטנציאליזם), ועל השקפותיהם היסודיות של שליירמאכר, דילתאי וגאדאמר (הרמנויטיקה), בכל הנוגע להבנת בעיות התרבות בכלל ושל זו המודרנית בפרט.

בספר לא נפקד מקום להידרשותו של המחבר להיבטים שונים של המאבקים "ההומניסטיים" בודותינו, אף-כי דווקא בכאן אינה באה לידי ביטוי ממצה מסכת-דעות מגובשת ובמפורש, כי-אם בעקיפין, במרומז ובהקשר המיוחד של התרבות בלבד (כך, למשל, נרמזו בציורים הביו-ביבליוגרפיים על "גיבורי" הספר המזכירים לעיל, כי "היידגר חזר בו במהרה מדעותיו הפרו-נאציות" – אולם אין שום הסבר המניח-את-הדעת, "כיצד" אותו

אל-עבר "שייכות" אנושית בסיסית, בחינת "פרץ" בתוך "רצף" תרבותי והיסטורי.

אשר לעולם המודרני, שבו נרמס כבודו של-האדם ברגל גאווה על-ידי אדיר-עוצמה או חלושי-אופי למיניהם, ובכל מירקמיו ומיכלוליו, בייחוד על-דרך הדה-הומניזציה הטכנו-מדעית והמכניזציה החברתית, ולא-כל-שכן: באמצעות "הקוונטיפיקציה" הפיכת חיי האדם לגודש של אירועים או חפצים "ממוספרים" גרדא, – הרי כבר הזהרתו טרברט וינר, אבי הקיברנטיקה, כי "אם לא נשתלט על המחשבים, הם ישתלטו עלינו". וכידוע, כבר התריעה בשעתה פ. האזרחי בעקבות קאנט, על-כך, כי הסכנה האמיתית הנשקפת לכולנו, נעוצה באי-החשבת הכבוד האנושי כיסוד-מוסד של הקיום האנושי.

אמנם-כן, מזדקר לעין-כל החיוב הרב הגנז בפילוסופיה האכסטנציאליסטית, על כל ביטוייה, בנוגע "לאווירה המרדנית והמוחאנית", כדברי המחבר, מל עקרום של אידיאלים אנושיים נעלים, שאינם עומדים במיבחן-המציאות ההיסטורית והמוסרית. הקונפליקטים, הסתירות, הרשעות, המישגים – שהם מנת-חלקם של יחידים ועמים כאחד – תובעים במפגיע את זכות התעצמותה של החיחות האישית ולא-אחת בניגוד לציוויה המוסריים של האחריות הכלל-אנושית. אם רעיון האפשרות (כהנגדה דיאלקטית לארעיות או הכרחיות) הוא בגדר של מסד-החירות, הרי שפתיחותו של רעיון זה מעוגנת, בראש-ובראשונה, כפרספקטיבזם היסטורי הכוללני, ולא-דווקא באינדיודואליזם קיצוני (נוסח קירקגור, היידגר, סארטר), המתעטף תדיר באינטלה של "הומניזם", בין אם דתי ובין אם חילוני.

אותה אחריות אנושית, בעלת צביון מוסרי מובהק, איננה – בשורה אחרונה – בלתי-אם ביטוי תמציתי לתבונתו העילאית של האדם, שבעזרתה רבת-הממדים היא הרחיבה את גבולות משמעויותיו של הקיום האנושי בחיק העולם נעדר פשר ומשמעות (בהקשר דנן

ואם-כן, "כיכד יצמח המזור מן המגור?" ...

דאי, כהוגים אחרים כן גם המחבר מנסה את כוחו בקריעת אופקים הומניסטיים נוספים מפני "האדם במצור", תוך-כדי התמודדות חזיתית עם הסתגרנות הרוגמטית-הפרפקציוניסטית (הדתית והחילונית). מעל המישור שטוף אורה וריח רעננה של פתיחות היסטורית "פרספקטיבית" מבחינה זו מנגיד המחבר את דעתו לזו של א. קאמי, למשל, שבשורת ההומניזם החדש שלו "באה להכריז ולהודיע, שאדם חייב לחרוג ממסגרת המציאות ההיסטורית, תנאיה הפוליטיים וביטוייהם האידיאולוגיים" (שלא כסארטר, שבערוב ימיו חזר בו מהכרותו: "הגייזנס הוא בזולתי", ונדרש למושג ההיסטוריה מזווית-ראיה היגיאנית, באיצטלה ניאו-מרכסיסטית, אף-כי מתוך מגמה מפורשת לעסוק במצוקותיו של האדם מהמישור ש"נזנח" – זה של ניכורו כיחיד).

ברם, תורתו של קאמי אינה ברת-מימוש, משום שמרד האדם כנגד סבלו וגורלו חייב להיות מעוגן "במציאות ההיסטורית", המהווה מעין מסילת-ברזל שעליה נעה רכבת התרבות האנושית בחיק המידבר הקוסמי, שאין לו גבול או פשר. תל-כן, טוען המחבר, "קאמי, כמוהו כגיבורו, אינו פותר את הבעיה-המצוקה, שממנה הם סובלים". אם מישכנו של הניאו-הומניזם מסוגו של קאמי מצוי מחוץ לגבולות ההיסטוריה, כי-או ההיסטוריה תמשיך בתיגבור עוצמתו של הטוטאליטאריזם הסוציו-פוליטי שלה, ואילו היצור האנושי יוותר מנותק, במירדו הערטילאי, מזרמי החיים הגועשים מסביבו, הוא הדין בשאר מגמות הומניסטיות שבפילוסופיה או באסתטיקה לפי דוסי-חשיבה אכסיסטנציאליסטיים. בעל-כורחו נאלץ האדם הבודד, התלוש, המנוכר להתמחד עם מצוקותיו, חרדותיו, אימת-הכליון, מתוך מודעות עמוקה לסופיותו, המוליכה על-דרך התבונה, כביטוי נעלה לתיקשורת בין אדם ועולמו,

מועטות מאוד לגילוי הישות. אחת מהן הוא מפעל האמנות. היא עדיפה הרבה יותר מן המדע... בכל מקום שהמדע עובר את גבול הנכונות וחורג אל האמת, כלומר לגילוי מהותה של הישות כישות שם אתה מוצא פילוסופיה". והמסקנה המתבקשת: "בני-האדם בימינו זקוקים ביותר לשירה... המשורר הוא האדם ששב אל עצמו והוא עומד ומשיב אחרים אל עצמם מן הסתם של הקיום בעלמא"...

בספר נפרשת גם יריעת הפלוגתא בדבר "הסובייקטיביזם" בתורת האסתטיקה של היידגר וגאדמאר, תלמידו, כשם שמצוי כר נרחב לתירגול אינטלקטואלי בנוגע לבעיות שבהרמנויטיקה פילוסופית. ברם, הפרובלימטיקה הקיומית של האדם בדורותינו מן האספקלריה ההומניסטית ובמימד החברתי-היסטורי, נותרת על כנה כנושא פתוח שעדיין לא לובן בכל הסתעפויותיו...

מרתקת האנאלוגיה של המחבר בין תורת קאפקא וזו של ר' נחמן מברסלב, בייחוד בנושא המוחלטות והיחסיות). הפילוסופיה הזאת, המתכחשת להישגי המדע הטכנולוגיה המדרניים, ולא-פחות מכך גם לקידמה ההיסטורית בכללותה, היא מעין "פילוסופיה-של-משבר", האופיינית לדורותינו, השרויים במבוכה מתמדת. אין בכוחה של פילוסופיה זו להעניק לאדם הסובל, המיוסר והמנוכר, בשורה חדשה במיתחמים הסוציו-פוליטיים, ובעקב-כך היא מווסתת את התכונותיה אל עבר האמנות כמיפלט אחרון מפני פורענויותיו של העולם הריאלי.

מקוצר היריעה לא נידרש במסגרת זו לסבך הבעייתיות בדבר מהותה הפילוסופית של האמנות, לפי דעותיהם המנוגדות של היידגר וסארטר (פרימאט היופי או האמת). עם זאת, תצויין בכאן פיסקת-מפתח בדבר הפירוש של פרופ' א. שמואלי בהקשר זה, לאמור: "יש ררכים